

BOTANIKHISTORIA FRÅN TJUST

Gunvald Bruce
Kunskapskällan
2002

Författaren:

Gunvald Bruce, med rötter inom kommunen, tog examen på reallinjen vid läroverket i Västervik 1951. Han har varit verksam som gymnasielärare i tekniska och naturvetenskapliga ämnen till 1988 och därefter som laboratoriechef vid ett laboratorium inom den privata sektorn. Botaniken, som är ett fritidsintresse, ledde till några års inventeringsarbete inom projektet Smålands Flora. På senare år har han varit samordnare för arbetet med att datalägga bland annat herbarieuppgifter från de samlingar som förvaras på gymnasiet i Västervik.

Omslagsbild:

Det svenska namnet på denna art är i dag kustarun. Den har tidigare även kallats gyllenarun. De latinska namnen ändras faktiskt oftare än de svenska. I dag är latinnamnet *Centaurium littorale*. Äldre latinnamn var *Erythraea vulgaris*, *Erythraea litoralis* och *Chironia vulgaris*. Arten förekommer på kuststrandängar upp till Gästikland.

Obs! På grund av utrymmesskäl är bildtexterna till helsidesbilderna i häftet samlade till omslagets bakre insida.

BOTANIKHISTORIA FRÅN TJUST.

Upprinnelsen till just denna historia kan sägas ha tre större tillflöden.

Det första är det innehållsrika herbarium som sedan länge tillhört skolväsendet i Västervik. Det innehåller material som insamlats under flera skolformer, med början under realskolans tid (före 1847). Denna skola utvecklades sedan i takt med skolreformerna till gymnasium och därpå i ordning elemantarläroverk, allmänt läroverk, högre d:o och senaste åren återigen gymnasium.

Det andra tillflödet kommer från två skolade botanister, Erik Almquist och Helge Stenar som på 1900-talet presterade var sitt manuskript med växtlokaler från Tjustsocknarna. Båda dessa manuskript var troligen förstudier till någon större publikation, men därvid blev det.

Starten för det tredje av tillflödena kan man förlägga till 1978, då några botanister skrev ett upprop om det som fick namnet "Projekt Smålands Flora". Projektet var utformat i samråd med Sveriges Botaniska Förening, och avsikten var att det skulle resultera i en ny landskapsflora.

När fältarbetet med den tilltänkta Smålandsfloran närmade sig slutet, stod det klart att man ville jämföra 1980-talets insamlade data med det som var känt från äldre tider. Detta var upphovet till ett samarbetsprojekt mellan Kunskapskällan och föreningen Smålands Flora. Samarbetet startade på diskussionsnivå 1997 och med praktiskt arbete 1998. För att ge en liten bakgrund börjar vi bakifrån i de tre nämnda tillflödena.

SMÅLANDS FLORA-INVENTERINGEN.

(Förkortas ibland SmFl i texten)

Fältarbete.

Det upprop som gjordes 1978 gav ganska snart upphov till en förening med namnet Smålands Flora, och det beslutades att inventeringsarbetet skulle börja på allvar 1979. Landskapet delades upp i inventeringsrutor på 5 x 5 km, med samma gränser som de ekonomiska kartbladen. Till varje sådan ruta skulle utses en ansvarig inventerare. Småland är ett stort landskap, och det visade sig ta längre tid än väntat att få inventerare till alla rutorna. Man förstår vidden av detta problem om man vet att det rör sig om över 1400 inventeringsrutor och

att det till största delen gällde att få frivilliga amatörbotanister att ställa upp.

Många inventerare åtog sig flera rutor, och föreningen fick även hjälp av intresserade botanister från bland annat Skåne och Östergötland. Antalet inventerare låg på drygt 360. För att få en jämn kvalitet på arbetet ordnade föreningen de första åren kurser och gav ut ett antal anvisningar för artbestämning mm. Arbetet tog fart, och efter några år sattes det upp en tidsgräns för när fältarbetet skulle vara avslutat. Tidsgränsen tändes ut, men stannade på 1991.

Bearbetning.

När fältarbetet startade var datorer i hem och skolor verkliga rariteter. De kostade i runda tal tio gånger mer än i dag, var 100 gånger långsammare och hade 1000 gånger mindre arbetsminne. Hårddisk fanns bara inte. Men utvecklingen gick ju snabbt och under arbetets gång blev det helt klart att man måste ta datorer till hjälp. Nu är alla inventeringslistor datalagda, och för mera sällsynta arter finns också ganska detaljerade uppgifter om tidpunkter och växtplatser inlagda.

Dessutom är nu (mars 2002) den kända botaniska litteraturen till absolut största delen genomsoekt beträffande Smålandsuppgifter, och framför allt äldre men även yngre fynd från Småland datalagda. Även en stor mängd litteratur av typen sockenbeskrivningar och hembygdsböcker är genomletad beträffande botaniska avsnitt.

En stor och viktig arbetsuppgift för att få en bild av den botaniska historien är att gå igenom och datalägga herbariematerial från olika håll. Mycket tid har ägnats åt herbarierna vid de botaniska institutionerna i Uppsala, Lund, Stockholm och Göteborg. Föreningen arbetar dessutom med genomgång av privata herbarier och herbarier vid de äldre skolorna. Och det är här anknypningen till Tjust och Västervik börjar.

Nyttan.

Innan vi ”går över till ämnet” kan det vara på sin plats att nämna att uppgifter från Smålands Flora redan har efterfrågats och använts av länsstyrelsernas naturvårdsenheter och många kommuners miljökontor i deras utredningsarbete. Föreningen har förhandlat med dessa och därigenom fått ekonomiskt bidrag till sina löpande utgifter och kommande tryckning av Smålandsfloran. Även vägstyrelsen, skogsbolag och konsultföretag har fått ta del av resultaten.

HERBARIET VID VÄSTERVIKS LÄROVERK

(Förkortas ibland HerbVL i texten)

Nyare tidens historia.

Hur detta herbarium tillkommit finns det inte många uppgifter om. Från nyare tid (här menas från 1940-talet) finns samstämmiga uppgifter om att just på 1940-talet upphörde obligatoriet med att pressa växter för läroverkets elever. Biologiämnet hade (med normal fördröjning) påverkats av dåtidens nya landvinningar. Embryologi var aktuellt forskningsområde på 1920-talet, och kromosomernas betydelse studerades på 1930-talet. På 1940-talet blev biologiämnet mera inriktat på zoologin, och följdriktigt var till exempel titeln på en av läroböckerna ”Cellen och människokroppen”. Användningen av herbariematerialet i undervisningen minskade snabbt till sådan nivå att vi i efterhand får vara glada att materialet inte förstördes.

När det nya gymnasiet vid Östersjövägen stod klart för inflyttning 1969 följde dock

herbariet med, nedpackat i kartonger. Herbariet var inte särskilt välordnat före nedpackningen, det blev inte bättre ordnat av flyttningen, och är sedan dess orört fram till de senaste årens bearbetning. Vid genomgången av herbariet är dock inte ordningen rubbad, det bedömdes bli lättare att göra en sortering efter att innehållet datalagts. I samband med dataläggningen har även gjorts viss utrensning av hårt skadade exemplar och av växter som varit alltför dåligt etiketterade. Dessutom har uppklistringen av växterna kompletterats. Arbetet har varit tidskrävande, och det har möjliggjorts tack vare Kunskapskällan och dess samarbete med Arbetsförmedlingen/Försäkringskassan. Dessutom har frivilliga krafter medverkat. Totalt har åtta personer deltagit i det praktiska arbetet, under längre eller kortare tid.

Efter att samarbetet mellan Kungskapsällan och Smålands Flora kommit i gång, har samlingarna utökats med gåvor från flera privatpersoner, de två största tillskotten är herbarierna som insamlats av Nils Holmberg (1906-1982) och Birger Danielsson (1921-1995). Dessa herbarier innehåller mycket material från 1900-talets Tjust och kompletterar det äldre HerbVL. Innehållet i dessa senare herbarier är också datalagt, men det tas inte upp i "denna historia".

Innehåll.

Först skall här poängteras att herbariet inte är helt datalagt ännu, bl a återstår den del som innehåller mossor och lavar. Dessutom återstår mycket mycket arbete med kontroll av t ex artbestämning, för de svårare släktena måste denna göras av experter med specialkunskaper. De uppgifter om antal exemplar som anges nedan har alltså en viss felmarginal. Det är dock så mycket gjort att man får en mycket god allmänuppfattning om innehållet.

Herbariet utgöres till absolut största delen av kärlväxter, dvs vanliga blomväxter och ormbunkar, och det är om dessa över 13 000 ark som fortsättningen här handlar. Växterna är till stor del väl bibehållna och därför mycket värdefulla. De är naturligtvis till största delen insamlade i Sverige men inte mindre än femton procent kommer från andra länder. Av det utländska materialet kommer ungefär hälften från Norge, Danmark eller Finland, och den andra hälften från övriga Europa. Men de två hälfterna är inte så noggrant beräknade, det blir över till några tiotal exotiska inslag från sådana områden som Algeriet, Kanarieöarna, USA, Kanada, Mexiko och Australien.

Kvalitet.

Det mesta av materialet är av god kvalitet, och normalt har etiketterna uppgift om artnamn på latin, plats, tid och insamlare. En intressant iakttagelse här är att svenska namn är sällsynta på etiketterna. Av de omkring 10 000 exemplaren från 1800-

talet är det bara fjorton som har ett svenskt namn utskrivet. På 1900-talet är det tre insamlare från Tjust som anger svenska namn på några hundra etiketter, för övrigt är svensknamnen lika fåtaliga som på 1800-talet.

I många fall finns uppgifter även om biotop och höjd över havet. Påfallande ofta är i dessa fall uppgifterna från ett land, känt för sin grundlighet på det vetenskapliga området, och etikettens språk är alltså tyska! På tal om språk så är det ofta inte bara artnamnet som är på latin, utan även övrig text. Detta låter kanske som att det skulle bli mera svårläst, men när materialet kommer från Grekland, Ungern eller Algeriet är det en klar fördel. Man blir här bokstavligen påmind om att latin var de lärdes världsspråk på den tiden.

Dessvärre följer inte handstilarna någon som helst standard, och det går inte att undvika att många feltolkningar kommer att finnas i det datalagda materialet. I de svåraste fallen måste man vid datalaggingen bara ge upp och skriva "Svårläst", och i detta begrepp ingår även konstiga privata förkortningar och andra oläsbara delar. Slaviska språk och tillhörande alfabet faller direkt in i gruppen "Svårläst".

Tyvärr är det ofta de äldsta beläggen som innehåller minst med uppgifter på etiketten. Lokaluppgifterna anges oftast inte noggrannare än till socken, och uppgifter om biotop eller ymnighet finns inte alls. Varför är det så?

Aspekter på insamlingen

De äldsta delarna av HerbVL är från 1820- och 1830-talen. På tidigt 1800-tal var läget i korthet följande: Linné och hans lärjungar hade samlat flitigt och det började finnas riktigt stora herbarier på universiteten. Men utanför universitetsrummen fanns inte många äldre belägg att jämföra med och i dåtidens floror fanns inga anvisningar om herbarieteknik. Darwin (1809-1882) var visserligen på en resa till Galapagos 1831,

men han publicerade inte "Om arternas uppkomst..." förrän 1859. Naturen var på gränsen till definition oföränderlig i tid och rum och klimat.

Här passar det att kommentera den tidigare uppfattningen om det konstanta klimatet. Man hade ju sett spår som påminde om havsstränder högt uppe på land men den gängse uppfattningen var att Linné hade rätt, när han förklarade att det berodde på en "vattuminskning". Det fanns också den uppfattningen att det var spår efter syndafloden. Det stred mot sunt förnuft att klimatet kunde ha varit så annorlunda att hela Sverige skulle ha täckts av ett tjockt islager.

Den som vågade lägga fram teorin om en allmän nedisning följt av en landhöjning var professor Sven Nilsson (1787-1883), som tog upp frågan första gången i ett inledningskapitel i andra upplagan av verket "Skandinavisk fauna" från 1847. Det verkar som om hans idéer först betraktades som hugskott, som inte behövde kommenteras. Men intresset vaknade på allvar på 1850-talet och man började söka bevis i naturen. Omkring 1860 började glacialteorin bli allmänt accepterad. Den hade då försvarats av bland annat Darwin.

Och då som först börjar naturvetarna, både botanister och andra, på allvar inse att världen är föränderlig. Tidigare arbetade man inom botaniken med att beskriva arter och att katalogisera i en oföränderlig värld, vilket syns på att åtminstone de svenska etiketterna ofta är prydligt försedda med uppgifter om Linnés klasser och ordningar, men saknar uppgifter om lokaler och biotoper.

Linnés sexualsystem med grundprincipen att systematisera med hjälp av antal ståndare och pistiller, blev tidigt, redan under "lanseringen" kraftigt ifrågasatt, men det blev ändå accepterat och förhärskande under lång tid och levde kvar i skolfloran bestämningstabeller ända till mitten av

1900-talet. Många äldre läsare känner säkert igen detta från Krok-Almquists flora.

I den äldre litteraturen ser man också att avsikten med artletande och katalogisering till stor del var att leta efter "nyttiga" växter (se t. ex. under Holmberger nedan). Vi måste ha förståelse för att det historiska perspektivet inte rönt något större intresse under 1800-talets första hälft. Kanske till och med omöjligt med historia, man kan ju inte skriva historia utan att ha minst två beskrivningar av samma företeelse, och observationerna måste vara gjorda med åtskilliga års mellanrum.

En annan iakttagelse gäller utbredningskartor för t ex en växtart. I dag används sådana som självklara hjälpmedel, man har svårt att förstå varför det inte skulle vara så. Men de slog inte igenom förrän ett stycke in på 1900-talet, och belysande för situationen på 1800-talet är det faktum att första gången en utbredningskarta publicerades i Sverige var 1887. Då börjar perspektiven klarna: vem kunde 50 år före första utbredningskartan ana att en lokaluppgift skulle bli intressant? Och på tal om kartor så fanns det visserligen många olika kartor, men oftast bara i enstaka exemplar. Fältnätningarna för det som så småningom skulle bli den så kallade generalstabskartan påbörjades visserligen 1805 men de nordligaste delarna av landet blev inte färdiga förrän 1919. Före 1857 var för övrigt dessa kartor militär hemlighet. De första generalstabskartor som täcker Tjust kom ut under perioden 1875-1885.

Ålder

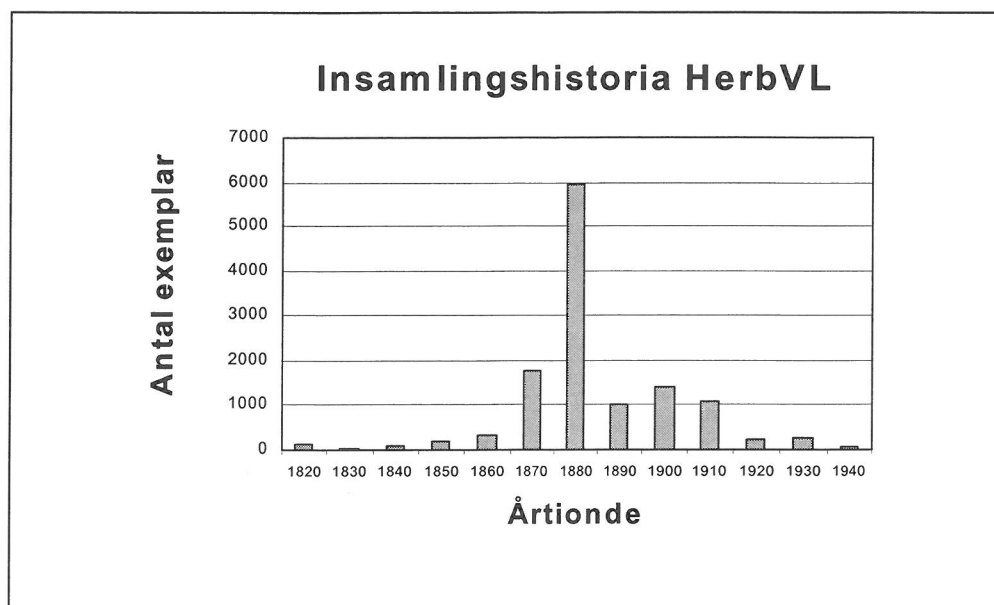
Det äldsta materialet i HerbVL faller strängt taget utanför rubriceringen ovan, eftersom det inte kommer från Tjust. Men det kommer, bortsett från några tvivelaktiga belägg, från Norra Vi, och då är det fågelvägen mindre än tre mil mellan sockengränserna för Norra Vi och för Locknevi, som är den västliga utposten i Södra Tjust. Det är totalt ca 70 ark med

växter från 1820-talet. De är försedda etiketter, som verkar vara skrivna i efterhand, och med årtalen angivna mellan 1824 och 1829. Dessa etiketter är utan personnamn, men däremot är platserna angivna. De flesta av exemplaren är från Östergötland, och inget är från Tjust.

När man tittar litet närmare på dessa äldre belägg, så visar det sig att ett 40-tal av dem är från tiden 1824-1826 och samlade i Norra Vi (varav drygt 30 från gårdarna Stora och Lilla Lodhult), och ett 20-tal från tiden 1828-1829 kommer från Skänninge och Omberg. Det var ont om botaniker i våra trakter på den tiden, och därför kan man inte bortse från möjligheten att det är en och samma insamlare av dessa två "buntar". I så fall kanske frånvaron av belägg från 1827 hänger ihop med en flyttning. Vem eller vilka kan insamlarna vara och hur har deras material kommit till

HerbVL? Ett möjligt spår går via en inspektor Lars Lodén, som en tid bodde på Lilla Lodhult, och som hade åtminstone en son, Johan Lorentz Lodén (1793-1838), som studerade i Uppsala och som kan komma ifråga. Sonen var komminister i Asby från 1823, och därifrån över till Lodhult är det bara omkring en mil. Hittills är spåret bara spekulationer och troligen förblir det så.

Den genomsnittliga åldern på materialet är ca 120 år. Ett ganska "torrt" siffervärde. Men när man tittar på fördelningen av insamlandet mellan 1820 och 1940, redovisat i diagram, så dyker nya frågeställningar upp. Det är naturligtvis ingen slump att hälften av HerbVL har insamlats under ett enda årtionde, men går det att hitta en förklaring? Vi måste lämna frågan obesvarad tills vidare.

Förhistoria till HerbVL

När man tittat litet på insamlingshistorian för HerbVL, kommer ganska naturligt frågan om botaniken före 1820 upp. Det fanns naturligtvis ett liv före Linné, men för våra trakter finns ingen botanikhistoria att kommentera från den tiden. Om vi vidgar vyerna till att gälla hela Småland, så dyker den första kända växtuppgiften upp 1659, då Johannes Franck (1590-1661) i en

skrift nämner gråal från Småland. Gråalen är mycket ovanlig i Småland, om man bortser från Jönköpingstrakten. I Tjust är den under senare år bara rapporterad från två lokaler, båda i Tryserums socken. Den nämnde Franck var för övrigt Sveriges förste professor i botanik, från 1628, och var ute långt före Carl von Linné.

Carl von Linné (1707-1778)

Tjustbygden fortsätter att vara en vit fläck på den botaniska kartan även under Linnés tid. Linné publicerade listor på växter från Småland i flera skrifter, men där finns inga växtlokaler från Tjust. Eftersom Linné förde noggranna dagböcker, kan man med stor säkerhet säga att han aldrig passerade Tjust.

För att belysa Linnés insatser om övriga Småland skall först nämnas att han under 1700-talet är den som skrivit flest artiklar som till någon del handlar om floran i Småland. Trots detta skriver han själv (i Rogberg – Ruda: Historisk Beskrifning om Småland): "... men jag måste beklaga, at jag är *Lynx foris*, *Talpa domi*, och wet mera hwad framalstras af Virginien i America, Cap b. iperence i Africa, och Zeylon uti Ost-Indien, än uti mitt egit Fädernesland, det jag måste lämna förr än jag rätt blef waken och fick skudda sömnen utur ögonen."

Petrus Holmberger (1745-1807)

Den förste kände att meddela växter och växtplatser i Tjustbygden blir Petrus Holmberger. Han föddes i ett soldattorp i Västra Ny (någon mil N om Motala) i Östergötland. Han började studera i Uppsala 1766 och var en av "Linnés lärjungar", men han var inte med i den berömda grupp av lärjungar som blivit kallade Linnés apostlar och som utforskade "den stora världen". Han blev fil mag 1776 och redan året efter blev han collega i Västervik. Collega var dåtidens benämning på lärare som ingick i en skolas collegium, i detta fall en trivialskola. Här utgjorde troligen Holmberger en tredjedel av skolpersonalen (dvs collegiet), eftersom collegiet normalt bestod av en rector, en collega och en andre collega, även kallad apologist.

Tyvärr, åtminstone för denna historias skull, stannade Holmberger bara fram till 1779, då han blev collega i Norrköping. Där avancerade han till rector scolae 1786.

Under denna tid, närmare bestämt från 1774 till 1785, publicerade han ett drygt femtontal skrifter i varierande naturvetenskapliga ämnen. Den första var hans akademiska avhandling med titeln "Dissertatio Botanico-oeconomica de esca avium domesticarum" (fritt översatt "Om tama fåglars mat"). Därefter följer skrifter som handlar om djurens namn, om insekters vinterkvarter, om svenska örter hushållsnytt, om örter som svin repektive hornboskap äter eller ratar, om att tillreda matvaror, om växter tjänliga till ljusvekar, om blåfärgning, om sötmjölksost, om väderleken vid Västervik och mycket mera.

Innehållet i dessa skrifter är tidstypiskt, man sökte och beskrev vad som fanns i naturen med två avsikter. Den ena var att hitta direkt eller indirekt användbara nyttigheter, den andra var att använda alla observerade nyheter som ytterligare bevis på Guds skaparmakt. 1700-talets naturforskare fann att Gud hade skapat mycket mer än man tidigare trott. Dessa två avsikter stod inte på något sätt i motsats till varandra. Detta beskriver Holmberger i sitt *Calendarium* "Det är förutan allt twifwelsmål, at Wäxternas blomstring är af den Allvisa Guden så inrättad, at det ena slaget måste slå sina petala förrut, det andra efteråt. Detta verkställes uti en oförryckt ordning." I hans formuleringar lyser den då rådande uppfattningen igenom, att naturen är av Gud given och den är oföränderlig.

Från Holmbergers tid i Västervik härrör också som redan nämnts de hittills äldsta kända floristiska uppgifterna härifrån. Det är två av hans artiklar som innehåller floristiska uppgifter från Västervikstrakten, den ena i "Hushållnings Journal, För September, År 1779", har titeln "Utdrag af et bref angående åtskillige nyttige och sällsynte växter", den andra i samma journal för "...Augustus, År 1780". har titeln "Calendarium Florae omkring Westerwik för År 1779". Denna skrift börjar med ett avsnitt om några olika fåglar

Trifolium agrarium
Diadelphia decandra Pohlent.
Toriflora leguminosa Tris
Schult., N. N. p. 1825

Trapa natans, L. Aresch.
 v. *conocarpa* F.W. Aresch.
 Sk. i Sjumelen Aug. 1876.
 L. J. Wahlstedt

Westerviks allmänna läroverks
 herbarium.
Trapa natans L.
 var. *conocarpa* F.W. Aresch.
 Växtställe: Jön Sjumelen i Skå-
 ne.
 18/876 insaml. af L. J. Wahlstedt
 skänkt af Axel Wundt

och fiskar och om hur deras liv är inrättat i förhållande till tiden för olika växters lövsprickning, blomning eller frösättning.

Därefter går han igenom Calendern och beskriver vad han sett beträffande växterna under år 1779, med början på den 24 februari. I texten flätar han in många uppgifter om användning, vilka djur som äter av växten och vilka delar som äts. Han rapporterar även iakttagelser om örnböna, om huggormen och om insekter i ekstubbar. Det är ju inte något märkligt med att *Calendarium Florae* startar när vintern börjar gå mot sitt slut, men det förvånar att hans kalender om växter slutar den 24 juli utan någon kommentar om varför. Det är troligt att han avbröt observationsserien i och med att han flyttade till Norrköping – han blev *collega* där 1779 – och tillträdde troligen vid höstterminens början. Om det finns några pressade växter bevarade efter honom är obekant, i *HerbVL* finns i alla fall inga.

*Calendarium Florae omkring Westerwik
för År 1779.*

Öland de ämnen, hvilka mycket gagna Landthushållningen och som förtjena den noggrannaste undersökning och pålitligaste förefarenhet, är utan motsägelse en Landtmanna-Almanach.

En sådan Kalender hbr icke hafva Solens, Månans och Stjernornas gång till rättesnödre, utan Växternas blomstrings- frömagnings- och förstörings-period. Det är väl sant, at våra allmänt antagna Tidräknings-böcker äro oymbärliga uti det borgerliga Samhället; dock äga de ingalunda någon oomkullastlig wijsheit uti utstakandet af Vegetabi-ernas sånings- blomstrings- och mognings-tid; icke eller uti Djurens parnings-föddsel- och liggetid, m. m. Hwar och en wet, at när Solen synes gå in i tecknet Wäduren, då kallas den förändring, som följer därpå på vår Jord, för Vår: Men man skulle mistaga sig all för mycket, om någon inbillade sig, at de brter, som äro

3

wana

Kopattar och sommarfläder

En intressant notis i hans *Calendarium* är daterad den 12 juli, här citeras hela texten under detta datum:

”Erica tetralix, Kopattar, hade några få blommor utslagna. Sambucus ebulus började även florera. Det förra slaget finnes allenast på Norrlandet vid Westerwik, på et enda ställe. Det sednare växer nedan för Windbron samt på Norrlandsängen.”

Klockljung, som är dagens svenska namn på kopattarna, har även N. J. Scheutz rapporterat om i en skrift från 1861. Han anger växtplatser ”nedanför torpet Norrlandet”. Därefter har ingen sett några kopattar där. Jo, sett kanske, men inte meddelat till eftervärlden. Närmast kända växtplatser i dag är ett par lokaler i Västra Ed och några ytterligare i Vimmerbytrakten.

Om *Sambucus ebulus*, som i dagens floreror kallas för sommarfläder, skriver Linné i sin Öländska och Gothländska resa, gjord 1741 och publicerad 1745, att han (fritt nedkortat här): ...av riksdagsmän blivit anmodad att utröna vad Mannablod mände vara för en växt, om vilken sagan går att den i hela världen bara växer vid Kalmar slott. Där skulle den ha ”uppsprungit ur Swänskars och Danskars blod. Ty blefwom Wi så mycket mer flate, då wi henne sågom intet annat wara än den ordinarie Ebulus ...”.

SmFI-inventeringen rapporterar den från Växjö, kanske på samma plats som Linné sett den på, och från 7 lokaler i Kalmar län, varav en ligger i Kalmar och en är Norrlandsängen i Västervik.

Även kring lokalen på Norrlandsängen finns det några sägenvarianter om blodspillan. Det skulle ha varit två drängar som av någon anledning blev osams. En av dem tog till sin lie och hans ovän fick sätta livet till just där. Norrlandsängen var (och är?) namnet på området närmast nordväst om avtagsvägen mot Gränsö, och sommarfläders är där lätt synlig från Norrlandsängen. Sommarfläders finns även på tre ark i *HerbVL*, bland annat har Axel Lund

samlat den från "Norrlandsängen" år 1879. De andra två arken är daterade 1851 och 1904. Det rör sig alltså om en växtplats som blivit dokumenterad under mer än 220 år.

Fortsättningen av Holmbergers liv kan beskrivas ganska kort. Sedan han tillträtt rektorstjänsten 1786 publicerade han troligen bara en enda skrift: "Undervisning för kristna officerare" och den utkom 1789. Det gick några år, och det här var ju på den tiden då en kyrkoherdetjänst med tillhörande prästgård låg högt på statuslistan och den var även ekonomiskt attraktiv. Som så många andra i samma situation valde

Holmberger att ta en tjänst som kyrkoherde, och det blev 1799 i Norra Vi, där han blev kvar till sin död år 1807.

Till sist kanske skall nämnas att Holmberger även gjorde omfattande försök att framställa färgstoff ur lavar. Detta arbete blev inte avslutat under hans livstid, han överlämnade hela sitt material till Johan Peter Westring (1753–1833), läkare bl.a. i Norrköping. Denne använde mycket av Holmbergers material och kunnande i den stort upplagda men aldrig avslutade serien om 24 häften "Svenska lafvarnas färghistoria" som utkom under åren 1805-1809.

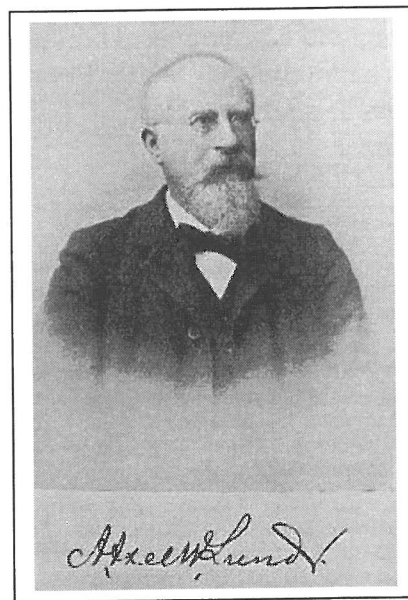
FLITIGA SAMLARE

Detta avsnitt handlar till största delen om de samlare som bidragit mest till tjustdelen av HerbVL. Endast ett mindre urval av flitiga samlare kommer att nämnas. Genom att ta dessa i tidsordning blir det samtidigt en liten historik över HerbVL.

Anders Axel Wilhelm Lund (1839-1925)

A Axel W Lund, som han själv oftast skrev på sina etiketter, var en välkänd person i Västervik. Han föddes i Vimmerby, där hans far var handlande och rådman. Som ett litet kuriosum kan nämnas att han på modernet var kusin med Axel Munthe, en dåtidens kändis. Axel Lunds studieväg från Vimmerby över Linköping till Uppsala ledde 1863 fram till en disputation på doktorsavhandlingen "Vimmerbyfloras fanerogamer och ormbunkar". På hösten samma år utnämndes han till adjunkt i naturalhistoria, kemi och franska vid Västerviks läroverk. Utnämningen kan ha samband med att året före hade den blivande floraförfattaren N J W Scheutz slutat som collega och flyttat till Växjö

Inom den heterogena ämnesgrupp som ingick i Lunds adjunktstjänst var det dock botaniken som var hans huvudintresse, det

framgår av att hans kända publikationer rör botanik, men även av att en längre resa (1871) hade som mål att studera den norska floran i Dovreområdet. Axel Lund kom till en skola som var i snabb utveckling. 1856 kom en ny läroverksstadga, och 1858 utnämndes skolan till elementarläroverk. 1862 kom beslutet om att Västerviks gymnasium blev behörigt att förrätta studentexamen, som på den tiden kallades maturitetsexamen. Två år senare, 1864, utexaminerades den första kullen på tre

studenter i Västervik. Det ställdes krav på eleverna också, bland annat står det i skolans program för år 1862 att normen för ett elevherbarium i klass III var 100-150 exemplar, i årskurs VI hade siffrorna stigit till 300-1200 exemplar. Skolan hade växt och hade över 150 elever, vilket var imponerande denna tid.

En aktiv tid

Även utanför skolan hände saker. 1862 var det premiär för stadens nya styrelseform, stadsfullmäktige. På 1860-talet påbörjades förbättringar och utökningar av hamnen och en svängbro av järn byggdes över det som då kallades Strömsholms kanal. Då diskuterades också olika alternativ för en järnväg, men det dröjde ytterligare ungefär tio år innan den byggdes. Lund var mycket intresserad även av denna värld utanför skolan och blev ledamot i stadsfullmäktige, och var dess ordförande från 1895 till 1914, dvs under nitton år. Han var också landstingsman under åren 1903-1905 och riksdagsman 1902-1905. Men det är egentligen en annan historia.

Men åter till Lunds botanikintresse. Han har bidragit till HerbVL med drygt 700 herbarieark, av vilka ganska precis hälften kommer från Västervik och ca 90 från övriga Tjust. De samlades under åren 1865-1899, om man bortser från några få ark på 1900-talet. Insamlandet avtar ganska markant ungefär samtidigt som han tar över ordförandeskapet i fullmäktige. Mest aktiv som insamlare var han under två olika perioder, den första under senare halvan av 1870-talet och den andra under början av 1890-talet. Dessa perioder faller på var sin sida omkring den stora insamlingsperioden för HerbVL som helhet. Var det möjligen Lund som organiserade den stora insamlingen från andra håll i Sverige?

Lund och björnbären

Västervikstrakten är bland botaniker känd för sina rika bestånd av björnbär som dessutom består av många olika arter. Björn-

bärssläktet är risigt inte bara på växtplatsen, det är ett risigt område att utreda vad beträffar "rena" arter och olika hybrider. Uppfattningen om sammanhangen har reviderats många gånger, och det är ett område som amatörbotaniker gärna undviker. Just nu (mars 2002) pågår på "högre ort" utredning om hur det som för några år sedan beskrevs av Åke Gustafsson och som kallas för Uknabjörnbär skall räknas. Det vetenskapliga namnet är *Rubus pseudopallidus*, och frågan är om det är en så kallad regional art eller en lokal art. Det avgörs av utbredningsområdets storlek och hur spridningen är inom området. Alla i dag kända växtplatser för denna art ligger i Ukna socken, och de flesta inom ca en halv mils radie från kyrkan. Tidigare ansåg man att dessa buskar hört till arten Mörkt björnbär, *Rubus fuscus*.

Den förste som började studera björnbär kring Västervik på allvar var just Axel Lund. Det var redan på 1870-talet, och resulterade i en 22 sidor lång artikel i 1877 års redogörelse för Västerviks h.a. läroverk. Den behandlar inte mindre än 28 olika arter, varav en var en ny art. Han beskrev även en ny varietet av en tidigare känd art, *Rubus wahlbergii*, hasselbjörnbär. Det låg ett mycket stort arbete bakom denna uppsats, och Lunds insatser inom detta specialområde hade nog varit värda att publiceras i en något mera spridd tidskrift. Läroverkens årsredogörelser lästes säkert flitigare då än nu, men inte av så många botaniker i Lund eller Uppsala. Men i denna historia hör uppsatsen definitivt hemma.

Insamlingshistoria igen

Tillbaka till diagrammet om insamlingshistoria igen. Skolreform 1862, publiceringen av "Arternas uppkomst" 1859, istid och avsmältningstid accepterad ungefär 1860, och en nyutnämnd adjunkt med intresse för botanik. Efter en "normal fördröjning" kan det hända något även utanför universitetsvärlden. Och så den materiella omgivningen med en expanderande skola,

en stad som har satsat på utbyggnad, bättre kommunikationer med den nya järnvägen just färdig, kartor som är så detaljerade att till och med små gölars höjd över havet fanns angiven, det är 1880-talet det. Det är i den miljön även botaniken blomstrar och insamlingsaktiviteten till HerbVL är som störst.

Bytesföreningar

Det verkar som om det kring 1880-talet varit en mycket aktiv botanisk period i hela landet. Då arbetar många botaniska bytesföreningar, möjligen inspirerade av frågeställningar som kan betraktas som följdfrågor efter Darwins insatser. Botaniska bytessällskap finns omnämnda redan från 1830, men när Västerviksbotanister började byta till sig växter har inte gått att utröna. Till HerbVL har det kommit växter från ett tjugotal botaniska föreningar eller bytesföreningar. Det har nog levererats många ark via sådana föreningar utan att det står på etiketten, och därför är det mycket osäkert när det började och hur många ark det är totalt. De uppgifter som följer här gäller alltså endast ark där ursprunget är angivet.

De föreningar som oftast anges på etiketterna är Jönköpings Botaniska Förening, Botaniska Föreningen Flora i Göteborg och Falu Botaniska Förening. Det rör sig om uppemot 300 ark med etiketter där sådana föreningar nämns och de tre nämnda föreningarna står tillsammans för ca 75 % av dessa ark. I början på 1900-talet förekom det även ett internationellt utbyte, två föreningar som förekommer där är Berliner Botanischer Tauschverein och American Botanical Exchange Bureau.

Det inbytt materialet har kommit till HerbVL med början på 1860-talet och fram till ungefär 1915. Även dessa ark är till största delen från 1880-talet, inte mindre än ca 75% är daterade under en så kort period som 1885-1889. Axel Lund var mycket verksam under denna tid, och han har bidragit med många ark från andra

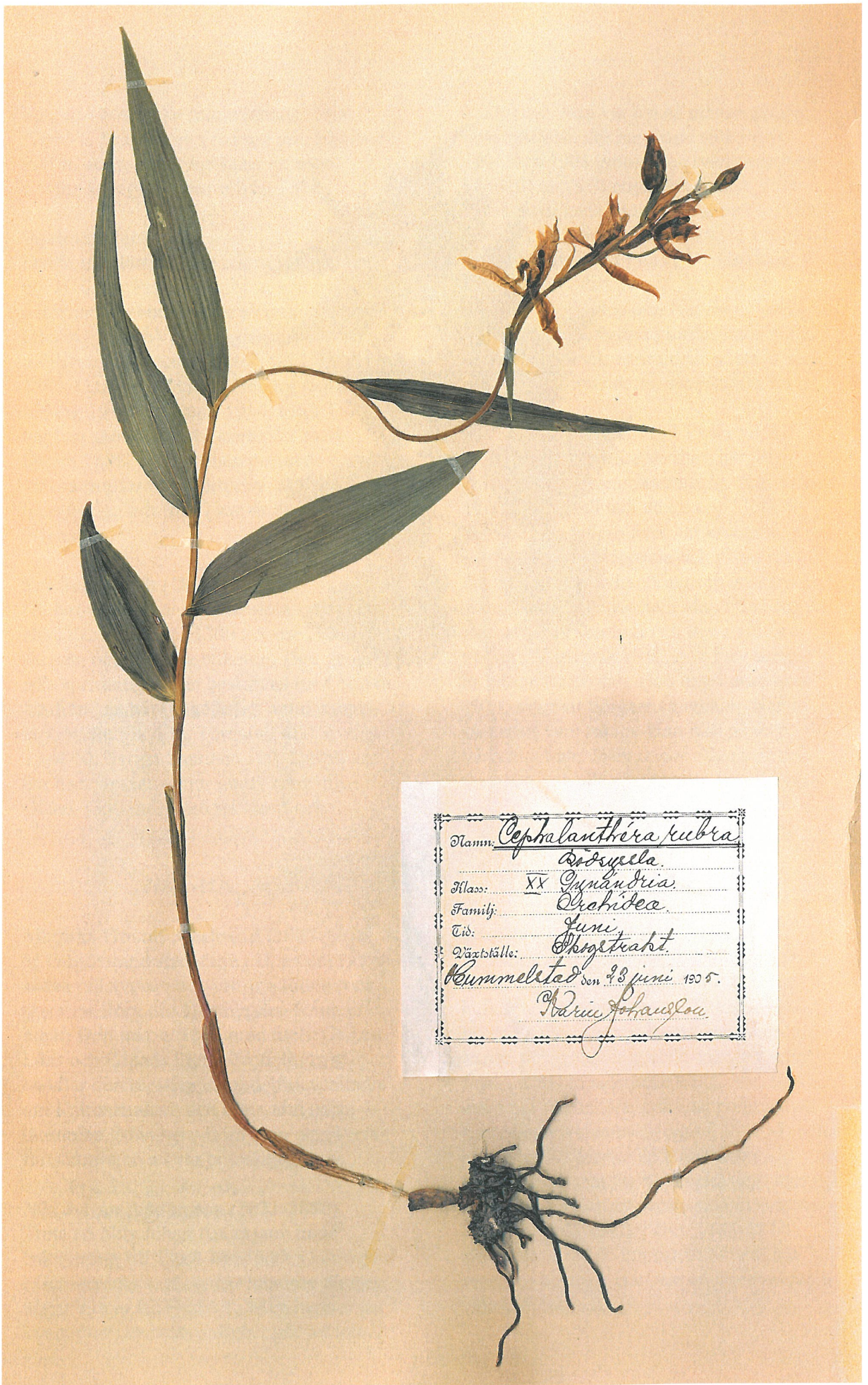
samlare, där det på etiketten står "Skänkt af A Axel W Lund". Även vid läroverket i Västervik förekom en aktiv botanisk förening, som gick under namnet Primula. Den stiftades 1888.

Verksamheten med byte av herbariematerial växte ut till sådan omfattning att Lunds Botaniska Förening med början 1907 gav ut "Förteckning öfver Skandinavians Växter" där de olika arterna poängsatts med upp till 100 poäng, högre ju sällsyntare en art var. Detta bytessystem med poängsättning och till och med prisättning av poängen, så att man kunde köpa sig ett herbarium, höll på länge men tynade av kring mitten av 1900-talet. Officiellt lades inte denna verksamhet ned förrän på 1980-talet.

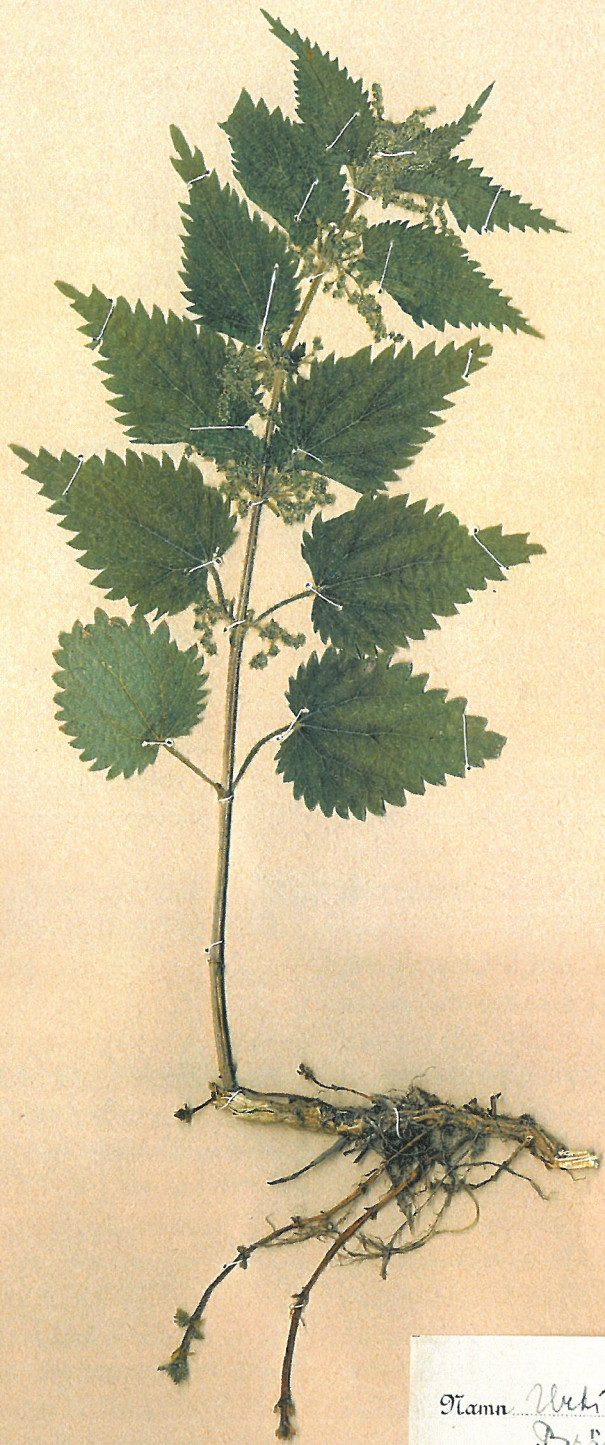
Systemet ledde tyvärr till att många bestånd med sällsynta arter exploaterades för hårt. Detta hårda samlande var tillsammans med notdragning med stor säkerhet orsak till att den värmekrävande arten sjönöt – *Trapa natans* – försvann ur den svenska floran. Det är nu ca 200 år sedan den sist sågs i Småland, och det var i Kalmar län, i sjöar i Viråns vattensystem. De sista exemplaren i Sverige observerades i sjön Immeln i Skåne 1916. Där upptäcktes den 1871, och den blev snabbt ett högtintressant jaktbyte. Det finns uppgifter om att en enda person samlade över 100 exemplar av den år 1876, för att ha som bytesexemplar. I HerbVL finns två exemplar av *Trapa natans*, båda insamlade i Immeln, och vilket år? Jo, just det, båda är från 1876. Gjort är gjort, tyvärr.

Jacob Cnattingius (1865-?)

Nästa stora samlare i tidsföljden är Jacob Cnattingius, som var bokhållare och senare kassör på en bank i Stockholm. Hans far var kyrkoherde i Målilla i Småland och Gistad i Östergötland, och det förklarar varför han samlade växter i och kring dessa socknar. Han har skrivit två korta artiklar i Botaniska Notiser 1888, men därutöver finns såvitt känt inget skrivet av eller om

Stamn: *Cephalanthera rubra*
Boissylla
Klass: XX *Gynandria*
Familj: *Orchideae*
Tid: *Juni*
Växtställe: *Skogstrakt*
Kummelstad den 23 juni 1905.
Varin Johansson

Namn *Urtica dioica*
Påsnässlå.
Klass 21
Familj Urticaceae
Växtställe Od. st.
Kästervik den 29/7 1935
Gerhard Essén.
②

honom i botaniska sammanhang. Men i HerbVL finns en stor mängd ark, närmare 900 st, som vittnar om hans intresse. Tyvärr är inget av dessa från Tjust.

Hjalmar Pettersson

Det är inte lätt att hitta några upplysningar om Hjalmar Pettersson. Men han har lämnat över 900 herbarieark av god kvalitet efter sig i HerbVL. Från dessa kan man möjligen spåra hans vistelse till Uppsala år 1885, Gamleby 1888, Göteborg och Linköping 1910 och Lund 1914. Från Tjust har han samlat ca 140 exemplar med början 1888, ett år då han pressade drygt 100 exemplar från Gamleby socken. Av hans övriga ark från Tjust är de flesta från Västervik.

Per Segerstedt (1866-1931)

Nu har vi kommit till den stora samlaren. I HerbVL finns över 1700 ark med hans väl-skrivna och lättlästa etiketter. Den geografiska spridningen kan beskrivas med början "inifrån" så här (ungefärligt antal exemplar): Västervik 130, Törnsfall 480, övriga Tjust 40, övriga Småland 100. Därutöver har han pressat växter under resor till Öland, Gotland, Västergötland och

Värmland. Han var också många gånger i Östergötland, där han hade släktingar. 1906 och 1908 gjorde han två längre resor, båda till norra Sverige och Norge. Från dessa resor hade han med sig ett stort antal arter. Platser som han besökte då var bland andra Storlien och Föllinge i Jämtland, Luleå, Överkalix, Pajala, Kvikkjokk, Abisko, Björkliden och Narvik i Norge. När Norrlandsresorna gjordes hade malm-banan till Narvik varit i drift några år men det var nog, trots detta, strapatsrika resor.

Per Segerstedts gärning i Västervik har skildrats i flera olika skrifter, här följer endast en kort sammanfattning. Han föddes 1866 i Törnsfall och växte upp i föräldra-hemmet där fadern Erik var komminister. Han studerade i Uppsala och disputerade där 1894 på en avhandling om buskartade stammars skyddsvävnad. Han tillträdde en lektorstjänst i biologi och kemi vid läro-verket i Västervik 1915, och blev samma år rektor för skolan. Han dog i december 1931, efter att tidigare samma år ha pensionerats som rektor. Han höll på med växtsamlandet även under tiden som rektor, men inte alls så intensivt som tidigare.

NÅGRA ANDRA BOTANISTER PÅ 1800-TALET

Magnus Gustaf Sjöstrand (1807-1880)

M G Sjöstrand studerade i Uppsala, valde sedan prästyrket, och var den förste som skrev en flora där Tjustbygden formellt ingår. Den utkom 1863 med titeln Calmar Läns och Ölands Flora. Trots titeln så handlar den mest om Ölands flora, mindre om Kalmartrakten och minst om norra länsdelen. Men hans flora kom att påverka fortsättningen av vår botanikhistoria.

Nils Johan Andersson (1821-1880)

Trots att Nils Johan Andersson hade anknytning till Tjust, han föddes nämligen i Gärdserums socken, har han inte lämnat några bidrag till HerbVL. Men hans stora kunnighet och mångsidighet gör att inte får

glömmas bort i botanikhistorian. Han studerade i Uppsala där han blev docent i botanik 1846. Senare, år 1869, blev han kallad till en professur vid Riksmuseets botaniska avdelning. Bland hans meriter kan nämnas att han gjorde många studie-resor, som vidgade hans kunnande. Så till exempel var han var botanist på fregatten Eugenie's världsomsegling 1851-1853, och samlade då växter från bland annat Galapagosöarna. De botaniska uppsatser som blev följden av denna resa översattes till flera språk. Under åren 1845-1879 skrev han över 80 uppsatser eller större verk om botanik. Han var en internationellt välkänd botanist.

Tidigt i sin verksamhet skrev han läroböcker, som utkom under åren 1847-1869. I en av läroböckerna finns ett kapitel på ca 11 sidor med rubriken "Växternas utveckling, beroende af deras näring" och man kan här se att N J Andersson redan omkring 1860 är inne på ett område som blir mera inne på 1900-talet: Växtekologi. Genom sina utmärkta läroböcker har han verkligen påverkat vår botaniska historia i mitten av 1800-talet.

Nils Johan Wilhelm Scheutz (1836-1889)

Denne botanist föddes i ett komministerhem i Ökna, ett par mil öster om Vetlanda. Han döptes till Nils Johan Wilhelm, men det tredje namnet föll snart i någon sorts glömska. Ibland kallade han sig för Nicolaus Johannes, men på titelbladet till hans Smålands Flora står bara initialerna N J. I vänkretsen gick han under namnet Janne. Även han studerade i Uppsala, där han disputerade 1857, endast 21 år gammal. Han var under åren 1859-1862 collega i Västervik, för att sedan tillträda en adjunktjänst i Växjö. Tio år senare utnämndes han till lektor där och hade denna tjänst till sin död.

N J Scheutz publicerade ett 30-tal skrifter och flera av dessa gällde botaniken i Småland. Under sin tid i Västervik skrev han två uppsatser i läroverkets årsredogörelser: "Om svenska florans bearbetning" och "Några bidrag till Smålands Flora", som trycktes i redogörelserna för läsåren 1859-60 respektive 1860-61. Den första av dessa artiklar är intressant därför att den är ett mycket tidigt idehistoriskt arbete.

Scheutz' Smålands Flora

Dessa två nämnda och ytterligare några artiklar var nog delvis förarbeten till den Smålandsflora som han arbetade med. Men det var då det hände, att Sjöstrand publicerade sin flora, år 1863. Scheutz måste ha legat långt framme med sin flora, och fick då vissa problem. Vid den här tiden publicerade man utan åtskillnad både egna och

andras observationer, ofta utan att ange källa. Man hämtade även uppgifter ur andras publikationer på samma fria sätt. Sjöstrand har dock inte slarvat med källangivelser, han nämner Scheutz på åtskilliga ställen. Detta medförde att Scheutz kände igen mycket i Sjöstrands flora, både egna och andras uppgifter. För att inte behöva publicera delvis samma uppgifter en gång till i sin planerade flora valde han helt enkelt att utelämna Kalmar län. Det verkar nästan som om han ville markera detta, för titeln på hans flora är "Smålands Flora, innefattande Kronobergs och Jönköpings Läns Fanerogamer och Ormbunkar". Den utkom 1864, och är numera inte lätt att få tag på. Den har även kommit ut i en facsimileupplaga år 1977 (Rediviva).

I sin flora visar Scheutz att även han är bland föregångsmännen inom botaniken. Möjligen inspirerad av N J Andersson har han nämligen ett inledande kapitel med rubriken "Växt-geografisk översikt". I detta kapitel tar han upp frågor om växternas förhållande till sin naturliga miljö, speciellt jordarternas betydelse. I och med detta blev han bland de första i att arbeta med växtekologi i Småland.

Han var även mycket kunnig beträffande släktet Rosa, rosor, och publicerade flera utförliga arbeten om detta släkte. I HerbVL finns ett knappt tiotal ark som insamlats av N J Scheutz. Hans stora insats för Tjusts del var nog att han arbetade upp intresset för botaniken, ett arbete som sedan fortsattes av A Axel W Lund.

Kvinnliga botanister

Det är mycket glest med kvinnliga botanister enligt etiketterna i HerbVL. Den första etiketten med en kvinna som insamlare är från 1874, då Hedvig Posse pressade Drosera rotundifolia, rundsilesår från Bohuslän. Sedan dröjer det till 1889, då Astrid Cleve, senare väl känd som Astrid Cleve von Euler, pressade växter. Av dessa finns i HerbVL 7 ex, tagna i Borås, Öresjö

i Västergötland, Uppsala och Harz i Tyskland.

Det är intressant att se att dessa årtal ligger ungefär samtidigt som den första kvinnliga filosofie doktorn promoverades i Sverige. Det var Ellen Fries, som erövrade doktors-hatten. Hon hade för övrigt anknytning till våra trakter eftersom hon föddes 1855 i Törnsfalls socken. Hon ägnade sig dock såvitt känt inte åt någon botanik, utan verk-

ade inom skolväsendet. Disputationen ägde rum 1883. Det hände mycket på 1880-talet! Sedan det blivit vanligare med kvinnliga studerande kommer flera av dessa med bidrag till HerbVL. En av dem är en i sammanhanget okänd Karin Johansson, som samlade i trakterna kring Hummelstad i Hallingebergs s:n och Västervik omkring 1903-1906. Karin studerade troligen på flickskolan, läroverket tog inte emot kvinnliga elever förrän 1923.

NÅGRA BOTANISTER PÅ 1900-TALET

Carl Emil Gustafsson (1868-1939)

C E Gustafsson var till yrket telegraf-kommissarie, och hade alltså botaniken som fritidsintresse. Han tjänstgjorde i Västervik från år 1906 och flyttade 1921 därifrån till Trelleborg. Han deltog flitigt i diskussionerna kring Rubus, björnbär, och skrev 14 inlägg i Botaniska notiser mellan 1920 och 1938. Han hade troligen planer på att ge ut en lokal flora för Västervikstrakten, och efterlämnade mycket anteckningar till denna i ett manuskript som finns på Riksmuseet. Däremot finns det inget material efter honom i HerbVL.

Bror Otto Hernfrid Witte (1877-1945)

Hernfrid Witte, som bland annat var föreståndare för Svenska Mosskulturför-eningen och senare för Statens Centrala Frökontrollanstalt hade inga kända kopplingar till Tjustbygden. Men han har av någon anledning inventerat floran på Stådsholmen i Loftahammars socken år 1918. Det dröjde till 1930 innan han publicerade resultatet, det blev en uppsats på 22 sidor i Botaniska Notiser. Denna inventering är den första av större format för vår skärgårdsflora, och i och med detta mycket värdefull för en eventuell jämförelse med nutida flora.

Paul Edvard Lundin (1878-1941)

Det finns inte mycket skrivet om botaniken i Tjust. Bengt Hjörd tar i sin bibliografi "Litteratur om Tjust" (tryckår 1996) upp

24 artiklar, den äldsta från 1779. Den som skrivit flest av dessa artiklar, fem stycken, är Paul Edvard Lundin, som tog student-examen i Västervik 1897. Han utbildade sig till apotekare, och kom efter praktik på flera apotek i landet tillbaka som apotekare i Västervik. Hans uppsatser är skrivna under åren 1927-1935. Tre av dem handlar om släktet Hieracium, fibblor, som det finns ovanligt många arter av i Västervikstrakten. Anledningen till detta är att många av fibblorna är värmekrävande och att de tål torra somrar. Mera allmänt innehåll har hans lilla skrift "Bidrag till kännedomen om Västervikstraktens kärllväxter (lokaler och frekvensuppgifter)", som trycktes 1933 i en liten upplaga på 100 exemplar.

Erik Almquist (1892-1974)

Denne botanist är för de flesta troligen känd från skolfloran Krok-Almquist, som kom ut i åtskilliga upplagor, den första redan 1883. Fram till upplaga 15 av fanerogamdelen var det farbrodern Sigfrid Almquist som var medförfattare, men för upplagorna 16-25 stod Erik Almquist som utgivare. Han skrev åtskilliga större verk bland annat Dalarnes flora (1949) och Flora Upsaliensis (1964). Vad har denne gigant för anknytning till floran i Tjust?

Svaret på frågan är i korthet att han på somrarna vistades på sommarstället Ekvik vid Segersgårde med början 1906. Senare övertog Erik Almquist detta ställe genom

arv och vistades många somrar i Västervikstrakten. Han gjorde många exkursioner och var efter allt att döma på väg att skriva något om floran i Tjust. Tyvärr köpte familjen ett annat sommarställe utanför Östhammar i Uppland, det var år 1948, och därmed blev kontakterna med Tjust mer sporadiska och det blev bara ett manuskript kvar, som början till en Tjustflora.

Botaniken i Tjust hade därmed gjort en förlust. Men Erik Almquists manuskript är genomgången av SmFl, och Kunskapskällan har kopior av detta material. Det omfattar drygt 3 300 lokaluppgifter. Om arturvalet kan sägas att han inte skrev särskilt mycket om de allmännaste arterna, utan det blev de ur botanisk synpunkt mer intressanta arterna och deras utbredning som kartlades. Det verkar dessutom som om Erik Almquist inte gick särskilt långt ifrån vägar och odlade marker. Det är flera arter från skog och myr som är under-representerade.

Helge Stenar (1896-1971)

I Västervik föddes på 1890-talet två bröder som båda läste botanik, disputerade och slutade som lektorer. Det var Harry Svensson (1894-1959), lektor i Uppsala och Helge Svensson (1896-1971), bl a lektor i Östersund och Södertälje. När Helge publicerade sin doktorsavhandling "Embryologische Studien" 1925 kallade han sig Helge S:son Stenar, som senare avkortades till Helge Stenar. Han samlade eller inventerade växter i Västervikstrakten under två perioder. Den första var under hans skoltid ungefär 1909-1910, då han samlade från Västervik och dess närmaste omgivning. Den andra perioden var 1947-1951, då han systematiskt genomletade alla tjustsocknarna, och skrev ned sina iakttagelser.

Helge Stenar arbetade mycket grundligt. Han antecknade i princip alla arter för varje socken, och för de något ovanligare arterna flera växtplatser.

Fältanteckningarna har renskrivits och han har efterlämnat ett digert manuskript på ungefär 500 sidor, till större delen maskinskrivna, men åtskilliga uppgifter och framför allt tillägg är skrivna med bläck. För att inte ta för stor plats är det handskrivna skrivet ungefär lika tätt som och ibland tätare än det maskinskrivna. Efter svårigheter med något hundratal uppgifter börjar handstilen bli läsbar. Han anger datum och lokaluppgifter så noggrant att man på kartan kan följa och se vilken landsväg eller byväg han följde på sina exkursioner. Till största delen använde han trampcykel för sina färder. Man kan ibland se hur en dagsresa på flera mil går mellan två järnvägsstationer, och hade man tillgång till tidtabellerna, kunde man nära nog ange med vilka tåg han hade åkt.

I manuskriptet har han infört uppgifter från flera andra botanister, till exempel har han många uppgifter från C E Gustafsson (se ovan). Han har sökt igenom mycket av herbariematerialet i Riksmuseet för att hitta uppgifter från Tjust, och han har även använt sig av uppgifter från privata herbarier. Ett intressant sådant är samlat på 1860-talet i Odensvi socken av Carl Eric Liljenstolpe på Ogestad.

Tyvärr stannade det för tredje gången bland 1900-talsbotanisterna vid ett manuskript. Helge Stenar kom så långt så att han skrivit ett inledningskapitel på fem tätskrivna A4-sidor och en litteraturförteckning. Men krafterna sinade och vi fick ingen Tjustflora. Resultatet av hans arbete blev ändå imponerande. Det blev över 26 000 (jo, tre nollor!) lokaluppgifter, som numera alltså finns datalagda och tillgängliga på datafiler på Kunskapskällan. Lokalerna som anges i manuskriptet har försetts med koordinater i det så kallade RUBIN-systemet, så att även personer utan lokal-kännedom kan hitta platserna på kartan och i terrängen.

En sockenflora

Det är glädjande nog inte alla påbörjade floraprojekt i Tjust som stannat vid manuskript. År 1980 publicerade Stefan Kasselstrand, numera bosatt i Valdemarsvik, ”Floran i Hallingebergs socken” i Svensk Botanisk Tidskrift. Uppsatsen är på 22 sidor och beskriver växtligheten utförligt och med många lokaluppgifter, vilket redan visat sig värdefullt med hänsyn till hur snabbt vår flora numera förändras. Hittills är det den enda sockenflora som publicerats från Tjust.

Birger Danielsson (1921-1995)

Birger Danielsson blir den som får utgöra slutpunkt för denna historia. Han föddes i Frödinge och studerade med inriktning på jordbruk. Han hade vid sin pensionering anställning som lantbruksassistent på Hus-hållningssällskapets kontor i Västervik. Genom detta arbete hade han en stor vänkrets i Tjustbygden.

Hans stora fritidsintresse var botanik. Efter att ha skrivit ett par mindre artiklar om enskilda växtarter kom så det första stora resultatet av hans intresse, nämligen ”Floran i Frödinge socken”, som publicerades i Sv Bot Tidskr 1979. Denna uppsats på 20 sidor är resultatet av flera års inventeringsarbete och visar med vilken noggrannhet Birger utförde sina uppgifter.

I maj 1978 kom uppropet till det som sedan blev projektet och föreningen Smålands Flora, och Birger tog tidigt del i projektet. Han blev sedan distriktsledare för projektet, och hade till uppgift att organisera och handleda inventeringsarbetet för ungefär 200 inventeringsrutor i norra Kalmar län. Fältarbetet utfördes av en frivillig skara på ett 50-tal personer, de flesta amatörbotanister med mycket varierande förkunskaper. Han ordnade kurser, genomgångar och exkursioner, och tog emot massor av pressat material för kontroll av artbestämningen. Kort sagt, det är tack vare Birgers arbetsinsatser som kvaliteten på inventeringen kunde hållas på

sådan hög nivå. Han deltog även aktivt i styrelsen för SmFl och hade just påbörjat arbetet med att skriva det historiska avsnittet till SmFl när han hastigt avled i februari 1995. Han samlade värdefulla belägg av växter som han skänkte till botaniska institutioner, de flesta till Botaniska inst. i Lund. Han hade också ett värdefullt privat herbarium, som skänkts av hans familj till Kunskapskällans samlingar.

Något som saknas i HerbVL

Avslutningsvis skall vi ge ett litet exempel på vad man kan utläsa ur en sådan samling som HerbVL. Vi väljer att ta en titt på en vanlig art, *Tussilago farfara*, på svenska hästhov eller tussilago. Hur vanlig är den i herbariematerialet? Svaret är att fram till 1940 finns bara tre säkert daterade ark av den, och de är från Stockholm 1885, Östergötland 1889 och Uppsala 1890. Det saknas tussilago från Småland. Det kan ju verka förbryllande, men orsaken är helt enkelt den att tussilago på 1700-talet var så ovanlig att Linné någonstans skriver att han nu äntligen sett tussilago i Småland.

Axel Lund anger i sin avhandling från Vimmerbytrakten 1863 en enda växtplats med kommentaren ”Tussilago... som annars saknas förekommer här”. Scheutz skriver i sin Smålands Flora från 1864 ”Lerjord, sällsynt” och så räknas några växtplatser upp. I senare floror står det ”a”, d.v.s. allmän. Denna växt, som vi i dag uppfattar som vanlig längs vägkanter och åkerrenar är alltså en ganska sen invandrare i Småland, den började inte spridas i våra trakter förrän sent 1800-tal, och de läsare som har nått mogen ålder kanske drar sig till minnes att det bara var på några få platser man kunde se den så sent som kring mitten av 1900-talet. Möjligen var den en av de växter som spreds lätt via järnvägsvallar och med hjälp av vägskrapor. I våra dagar har den spridits via skogsbilvägar så att man kan hitta den även i skogsmarker och då inte bara torra väg-

kanter, utan även fuktiga skogsdiken. Vår värld är föränderlig.

Mera 1900-tal

1900-talet har behandlats mycket summariskt i denna historik. Underrubriken skall uppfattas som att det dels finns

mera 1900-tal att bearbeta, dels finns mera underlag från 1900-talet ordnat och registrerat än någonsin förr. Det får ses som en barmhärtig blick till den som kan tänka sig att ta itu med arbetet att färdigställa någon sockenflora eller varför inte en Tjustflora.

Lästips

Böcker

Aronsson, Mora, (red.), Rödlistade kärlväxter i Sverige, Uppsala, 1999
Bergström, Anders, Västerviks gymnasium i ett historiskt perspektiv, Västervik, 1995
Eriksson, Gunnar, Botanikens historia i Sverige intill år 1800, Uppsala, 1969
Hjord, Bengt, Litteratur om Tjust, Kungsängen, 1996
Mossberg, Bo, & Stenberg, Lennart, Den nordiska floran, Stockholm, 1992
Rogberg, Samuel & Ruda, Elias, Historisk Beskrifning om Småland..., Carlscrona, 1770
Rühling, Åke, Floran i Oskarshamns kommun, Lund, 1997

Artiklar

Kasselstrand, Stefan, Floran i Hallingebergs socken. // Svensk botanisk tidskrift 1980, s. 169-190
Mossberg, Curt, Nils Johan Wilhelm Scheutz : läraren och botanisten. // Kulturspridaren 1996 (1), s. 5-11
Sjörs, Hugo, Från växtgeografins arbetsfält. // Svensk naturvetenskap 1961, s. 5-34
Witte, Hernfrid, Om vegetationen på ön Städsholmen i Västerviks skärgård. // Botaniska notiser 1930, s. 13-34

Dessutom finns ett stort antal artiklar skrivna av Nils Johan Scheutz i årsredogörelserna för Västerviks högre allmänna läroverk.

Internetkälla

Den virtuella floran: vilda växter i Sverige
<http://linnaeus.nrm.se/flora/>
Arne Anderberg
Senast uppdaterad 2002-03-07
Sidans hämtad 2002-03-20

En fullständig källförteckning finns på Kunskapskällans bibliotek.

Kommentarer till helsidesbilderna.

Bild på sid 9: *Trifolium agrarium*

Ett av de äldsta exemplaren i HerbVL. Blommornas höggula färg är inte kvar, men för övrigt väl bibehållet med hänsyn till åldern. Etiketten anger året till 1825. Tyvärr finns inte insamlaren angiven.

Det nutida latinska namnet är *Trifolium aureum*. Aureum, gyllene eller guldfärgad, kommer av latinets namn på guld, aurum och det anknyter bra till artens svenska namn, gullklöver. Gullklöver växer i torra och varma lägen, ofta på vägrenar. Den är ganska vanlig i södra Sverige. Nordgränsen ligger ungefär i området kring Dalälven.

Bild på sid 10: *Trapa natans*

Denna art har inte utsatts för namnändringar, Linné nämner de svenska namnen vattennöt och sjönöt. Sjönöt är det namn överlevt genom de flesta flororna. Sjönöten finns numera inte vild i Sverige. En kommentar i sammanhanget: Svenska Naturskyddsföreningen bildades 1910.

Bild på sid 15: *Cephalanthera longifolia*

Svärdssyssa eller vit skogslilja är en ståtlig orkidé, med landets troligen rikaste förekomst i naturreservatet vid Segersgårde. Denna förekomst är väl känd av botanister i Sverige, och platsen besöks flitigt under blomningstiden på försommaren. Som exempel kan nämnas en busslast på drygt 30 personer från jönköpingstrakten som var på exkursion där 2001. De övriga förekomsterna i Tjustbygden är litet svårare att hitta, men de besöks av botanister, som rapporterar till artdatabanken om eventuella hot.

Här kan nämnas ett exempel på hur hot kan bli till handling. I flera år har det stått ett ensamt exemplar nära en väg en mil SV om Västervik. En intresserad Ortsbo har flera år försökt gömma det bakom några grenar eftersom det syns från vägen. Trots detta var någon framme och grävde upp det för något år sedan. Till saken hör att en omplantering är dömd att misslyckas. Om det vore enkelt att flytta eller odla orkidéer, skulle de naturligtvis finnas att köpa hos trädgårdsmästarna! Alla orkidéer är fridlysta i Sverige, men det hjälper föga, varken mot skövling eller försurning.

Bild på sid 16: *Urtica* ^{*dioca*} ~~*urens*~~ /CB

Detta är vanlig brännässla. Bilden har tagits med för att visa ett vackert exempel ur ett elevherbarium. Inläggningen i pressen har gjorts med omsorg, bladen täcker inte varandra i onödan, och ett blad har vänts om för att visa baksidans behåring. Hittills har bara ett blad skadats genom att spetsen har brutits av. Det finns heller inga klisterlappar som täcker i onödan, eftersom växten sytts fast med tunna vita trådar. Vackert herbariearbete!

Tidigare utgivna nummer av skriftserien:

1. Västerviks Gymnasiebibliotek – en dold källa...
2. På skattjakt i Kunskapskällan
3. "Böcker har sina öden och kvinnor sin styrka"
4. Kunskapskällan och Framtidens Kultur
5. Ellen Key och kärleken

ISBN 91-89192-15-X

Akademitryck AB
EDSBRUK - 2002